

Dragutin Lerman u Hercegovini

MILO JUKIĆ
Kreševo
E-mail: milo.malum@gmail.com

UDK: 94(497.6 Hercegovina)
929 Lerman D.
Pregledni rad
Primljeno: 26. siječnja 2022.
Prihvaćeno: 23. lipnja 2022.

Sažetak

Dragutin Lerman bio je istraživač afričkoga kontinenta u ekspediciji Henryja Mortona Stanleya, organiziranoj 1882. godine za račun belgijskoga kralja Leopolda II. Između 1882. i 1896. u Africi će, u četiri navrata, provesti oko 3000 dana. Po povratku postaje poduzetnik u rodnoj Požegi. Ispočetka bilježi uspjehe, ali potom doživljava potpuni krah u poslovnom i privatnom životu, zbog čega Požegu napušta osramoćen. Nakon nekoliko godina uzaludnih pokušaja da u zapadnoj Europi (Francuska, vjerojatno i Belgija te Austrija) ponovo "stane na noge", ne svraćajući se u povratku u Požegu, dolazi u Bosnu, u Kreševo. Tu, uz financijsku potporu nama nepoznate francuske banke, a kasnije i sarajevskih banaka, istražuje rudna ležišta (bakar, mangan, zlato, kositar, barit i dr.), nadajući se i vjerujući da će razmjerno skoro započeti s eksploatacijom, ostvariti brz profit i časno se vratiti u Požegu.

Njegove planove znatno reducira izbijanje Velikoga rata, kada se, budući da je njihova država na strani suprotnoj Austro-Ugarskoj, kreditori iz Francuske povlače iz posla, a iz Bruxellesa mu, zbog istoga razloga, prestaje stizati formalno doživotna mirovina. Ratno stanje stvara mu i brojne druge poteškoće (mobilizacija vojno sposobnih i, s tim u svezi, nedostatak kvalificirane radne snage, česta nestašica eksploziva i drugih sredstava potrebnih za rad, kao i novca za financiranje radova, te, u neko vrijeme, osnovnih živežnih namirnica, zbog čega se u narodu javlja i glad).

Unatoč svemu, tijekom posljednje godine života Lerman intenzivira aktivnosti na otkrivanju rudnih ležišta na području Hercegovine, gdje od Rudarskoga satništva za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu pribavlja i brojne koncesije (zaštitna polja). Do eksploatacije ne će doći, jer rat i dalje traje, a Lerman uskoro i umire.

Svrha ovoga rada jest, ponajprije zbog toga što se Lermanovo djelovanje na ovim prostorima u dosad objavljenim radovima gotovo bez izuzetka vezuje za Bosnu i Kreševo, skrenuti pozornost i na njegovu prisutnost i istraživanja na hercegovačkom području, poglavito što za vrijeme boravaka u Hercegovini u svojim dnevnicima bilježi ne samo brojne podatke vezane za poslove, nego i ponešto drugih zanimljivih detalja.

Cljučne riječi: Dragutin Lerman; Požega; belgijski kralj Leopold II.; Henry Morton Stanley; Afrika; Kreševo; Hercegovina; rude; Veliki rat.

Dragutin Lerman in Herzegovina

Review article

Received: 26 January 2022

Accepted: 23 June 2022

Summary

The life of Dragutin Lerman can be divided into two parts. The first is when, despite being a minor, he was selected for an expedition led by Henry Morton Stanley on behalf of the Belgian king Leopold II. As one of the expedition's few survivors, he advanced significantly in the hierarchy of the newly established government of Western Congo, which resulted in his audience with the King and the King bestowing high honors on him. The first part includes his return to his homeland and his successful business in Požega. In this period, fortune complete abandoned him, and because of his frequent and naïve trust in people (the flight of the teller with the bank's capital) and some serious accidents (factory fire, mine flooding, fire in apartment), his enterprises failed completely, which led to his final separation from his wife Hedviga.

His departure from Požega, in which he never set foot again, and his attempts over several years to find work in France (some claim in Belgium and Austria, too) and money, with which he would restore his reputation in his homeland and live with Hedviga

again were unsuccessful, and after a short stint with his sister Marija and niece Milica in Nova Kapela, where he eagerly awaited correspondence from France, in 1911 he arrived, obviously with the assistance of a French bank, in Bosnia, in Kreševo, where he settled in Široka ulica, in the house of the Ban family, and soon started his all-encompassing work on researching mineral deposits. This was the second part of his life, in which, excepting the reasons for his arrival and unsuccessful attempts to, at least through rare communications, connect the threads of what once was until his arrival in Kreševo, he had no more connections to his past, and which contributed to a different working environment and then the onset of the Great War and everything that the war brought with it.

Very little is known about the first few years Lerman spent in Kreševo other than his plans were interrupted by the Great War: as Austro-Hungary and France (like Belgium) were on opposite sides, he was left without the financial support of the French bank and without the pension granted to him by Leopold II. This, however, was not all because the war also brought general conscription, leaving him without miners who were sent to the frontlines, and it was becoming more difficult to obtain financial and technical supplies (explosives and the like) necessary to continue working. Because of the sea blockade against Austro-Hungary, there was a complete lack of foodstuffs, clothing, footwear and everything else, which completely destabilized the market, so prices changed on a daily basis which led to famine and people rebelling from time to time. Seeking mineral deposits and giving priority to potential deposits necessary for the military industry (copper and manganese), Lerman was constantly looking for means with which he could finance his work, but which he achieved only partially.

Despite exceptionally difficult working conditions, he decided to expand his research to Herzegovina, first in the Konjic region, and then in other regions from Široki Brijeg, Čitluk and Ljubuški, via Čapljina, to Stolac and Ljubinje. He had at his side, by virtue of the Viennese-Zagreb entrepreneur Sigmund Rosenberger, who had partially financed his activities in Kreševo, expert geologists like dr. Ivo Turina, dr. Frano Tučan and dr. Niko Andrijašević. They managed to locate several of the richest mineral deposits and Lerman, alone or together with Rosenberger, was granted many concessions from the Miners Captaincy for Bosnia and Herzegovina. He never got to the exploitation stage, as the war lasted longer than expected and Lerman died several months before the war ended.

Research to date on Lerman's activities have focused exclusively on his activities in Bosnia, concretely in Kreševo, where he lived, whilst his activities in Hercegovina were not mentioned at all, let alone the focus of particular attention (obvious from the above), which is necessary to gain a complete, rounded impression of the aims and methods of his whole enterprise.

Some of the mentioned mineral deposits were exploited in the following decades (bauxite in Dabrica and Poplat near Stolac, and in Domanovići near Čapljina, bitumen in Mišljen near Ljubinje), and some are still being exploited today (bauxite in the regions of Široki Brijeg and Čitluk).

Keywords: Dragutin Lerman; Požega; Belgian King Leopold II; Henry Morton Stanley; Africa; Kreševo; Hercegovina; mines; Great War.

Uvod

Iako je o Lermanovu životu i radu objavljeno razmjerno mnogo, gotovo uopće se ne spominju, kamoli da se pomnije analiziraju, njegov interes i aktivnosti vezane za istraživanja i planiranu eksploataciju ruda na hercegovačkom području. Vjerojatno je uzrok tomu činjenica da i sâm Lerman u svojim dnevničkim zapisima za sedam godina provedenih u Kreševu ponajvećma bilježi aktivnosti vezane za kreševski kraj i okolicu.¹ Ono što poduzima u Hercegovini donekle osvjetljavaju dokumenti sačuvani u Arhivu BiH,² u ovom radu prezentirani u formi priloga.

Na osnovi tih dokumenata može se ukratko, koliko nam oni o tome govore, prezentirati Lermanovo djelovanje u Hercegovini, kako na planu terenskog istraživanja, tako i na administrativnom planu, u smislu provođenja zakonima propisanih protokola kojima pokušava kapitalizirati ono što je postignuto obilaženjem terena. Budući da tijekom kretanja i boravka na terenu zapisuje i ponešto zanimljivih

---

1 Neke od aktivnosti provodio je i u Kreševu susjednim općinama Fojnici, Hadžićima i Kiseljaku.

2 ARHIV BOSNE I HERCEGOVINE (dalje: ABiH), Rudarsko glavarstvo Sarajevo / Berghauptmannschaft/ - *Zbirka Dragutin Lerman 1918.*, br. 27 i *Zbirka Dragutin Lerman 1919.-1920.*, br. 28 (dalje: RGS 27 i RGS 28).

detalja koji nemaju izravne veze s njegovom potragom za rudama i rudnim ležištima, ali mogu pomoći u sklapanju kockica ambijenta vremena u kome se sve događa, u radu ćemo se osvrnuti i na te detalje.

1. Ličnost Dragutina Lermana

Dragutin Lerman³ (Požega, 24. VIII. 1863. - Kreševo, 12. VI. 1918.) dobro je poznat svima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, kao i mnogima u zapadnoj Europi, koji se bave afrikanistikom, etnologijom, antropologijom, zemljopisom, fenomenologijom te rudarstvom i geologijom.

Školuje se u rodnoj Požegi te u Budimpešti, a potom se nastanjuje u Karlovcu, gdje radi u trgovačkoj struci. Miran život osamnaestogodišnjaka potpuno će se preokrenuti nakon što belgijski kralj Leopold II., u sklopu aktivnosti Međunarodnog afričkog društva, odluči financirati istraživačku ekspediciju u Africi, u Gornjem Kongu, koju će predvoditi poznati britanski istraživač Henry Morton Stanley.⁴ Poziv dragovoljcima koji bi željeli sudjelovati u, ispostavit će se, vrlo opasnu pothvatu, objavljen je po cijeloj Europi, kandidata je bilo na stotine, a među odabranih 14 muškaraca se, iako po tadašnjim zakonima malodoban, kao najmlađi našao Dragutin Lerman, a također i njegov karlovački poznanik i sustanar, mladi pomorski časnik

3 Opširnije o Lermanu vidi: ZLATA KOLARIĆ KIŠUR, "Čovjek koji je vjerovao u svoju sreću", u: DRAGUTIN LERMAN, *Kreševski dnevnik 1916-1918*, Znanje, Zagreb, 1992., str. 7-71; TOMISLAV WITTENBERG, "Velika obitelj Lermanovih", u: *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice - VDG Jahrbuch*, 14 (1), Osijek, 2007., str. 69-105; DANIJELA BAČIĆ-KARKOVIĆ, "Putne bilježnice i dnevnik Dragutina Lermana", u: *Fluminensia*, 1-2, Rijeka, 1997., str. 59-84; MIRELA SLUKAN-ALTIĆ, "Croatian explorer Dragutin Lerman (1863-1918) and his contribution in the mapping of Central Africa", u: PETER COOLIER (prir.), *Proceedings of the Symposium "Shifting Boundaries: History of Cartography in the 19th and 20th centuries"*, Commission on the History of Cartography of the International Cartographic Association, Portsmouth, 2008.; ALEXANDER LOPAŠIĆ, "Dragutin Lerman: Portrait of an african pioneer", u: *Etnološka istraživanja*, 6, Zagreb, 1999., str. 313-320; MAJA ŽEBČEVIĆ MATIĆ, "Požeški period Dragutina Lermana", u: *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi*, 9, Zagreb - Požega, 2020., str. 45-62; SANDA KOČEVAR, "Karlovačka epizoda Dragutina Lermana", u: MILO JUKIĆ (prir.), *Zbornik radova sa znanstvenog skupa "Dragutin Lerman između snova i stvarnosti" održanog u Kreševu 18. i 19. X. 2014.*, Općina Kreševo - Zavičajna udruga "Kreševski citrin", Kreševo, 2016., str. 32-36.

4 Henry Morton Stanley (1841.-1904.), velško-američki novinar i, potom, dugogodišnji istraživač Afrike.

Napoleon Lukšić, koji će po dolasku u Afriku, kao i većina članova ekspedicije, vrlo brzo smrtno stradati. Vjeruje se da je na Lermanovu odluku da se prijavi znatno utjecalo čitanje djela Heinricha Schliemannna, arheologa amatera koji je proučavao područje Male Azije i Grčke, kao i upoznavanje s Livingstonovim⁵ i Stanleyevim izvješćima s putovanja po Africi.

U Kongu je Lerman razmjerno brzo, a svakako prije drugih članova ekspedicije, svladao nekoliko domorodačkih jezika i dijalekata pa mu je Stanley povjerio sve poslove koji su se ticali suradnje s poglavicama tamošnjih plemena. Malo pomalo penje se ka samom vrhu hijerarhijske ekspedicije, iako ga, kao i druge članove vreba bezbroj opasnosti, od napada divljih plemena i divljih životinja, preko ponekad višednevnoga gladovanja, pa do bolesti koje su tadašnjoj medicini bile ili potpuno nepoznate ili su tretirane kao teško izlječive. Europski tisak toga vremena, koji ekspediciju od njezina osnutka pa do povrataka preživjelih članova prati s velikom pozornošću, Lermana često ističe kao najzaslužnijega člana.

Između 1882. i 1896. Lerman je četiri puta odlazio u Kongo, a u afričkim džunglama provest će oko 3000 dana, o čemu je redovito pisao u dnevniku koji se danas čuva u arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.⁶ Bio je zapovjednik stanica u Philippevilu i Rudolfstadtu, istraživao dolinu rijeke Kongo, a potom je imenovan i zapovjednikom stanice Stanley-Falls, da bi ga 1896. godine Leopold II. imenovao generalnim povjerenikom istočnoga područja Konga, osobno ga primivši i odlikovavši ga ordenom Zlatne zvijezde za zasluge (1892.). Kasnije je odlikovan i ordenom Vitez kraljevskog lavovskog reda (1894.). U gornjem toku rijeke Kwilu otkrio je 1893. slapove koje je nazvao Zrinski Chutes.

---

5 David Livingstone (1813.-1873.), škotski istraživač Afrike, gdje je proveo više od 30 godina, otkrivši svijetu, među ostalim, Viktorijine slapove i jezero Nyasa. Općenito se smatra najvećim britanskim istraživačem Afrike. Henry Morton Stanley ga, radeći za američke novine *New York Herald*, nalazi pokraj Tanganjika jezera, nakon čega i sam postaje istraživač Afrike.

6 Vrijednu analizu nekih na prvi pogled sporednih segmenata Lermanovih boravaka u Africi i Lermanovih pogleda na svijet donose: MANDA SVIRAC, "Dragutin Lerman - Prvi Požežanin", u: MILO JUKIĆ (prir.), *Zbornik radova sa znanstvenog skupa "Dragutin Lerman između snova i stvarnosti" održanog u Kreševu 18. i 19. X. 2014.*, Općina Kreševo - Zavičajna udruga "Kreševski citrin", Kreševo, 2016., str. 22-30; ŽELJKO GRAHOVAC, "Dragutin Lerman kao simbol vrijednosti koje nam nedostaju", u: *Isto*, str. 122-124.

Oni koji su se pomnije bavili Lermanovim afričkim godinama naglašavaju njegovu sveobuhvatnu sustavnost u bilježenju doživljenoga i viđenoga: od detaljnih opisa tipova naselja, načina gradnje i inventara u kolibama, preko opisa odjeće, nakita i vrsta ukrašavanja, pa do oružja, hrane, pića, voća, čak i kulinarskih recepata.⁷ Osim svega, bitno je naglasiti i Lermanovu plemenitost u upravljanju povjerenim područjima i ljudima koji su tu živjeli: za razliku od dotadašnjih sličnih došljaka na afričko tlo, Lerman se zalagao za mirno rješavanje konflikata s domaćim stanovništvom, a žestoko je, kao čin koji ne bi trebao biti svojstven ljudima, osuđivao kanibalizam i trgovinu robljem.

Nakon definitivna povratka iz Konga, u 33. godini života i poprilično narušena zdravlja (afrička groznica), skrasio se u rodnoj Požegi. Uskoro se ženi s Hedvigom, čiji je otac, dr. Mijo Reiner, kroz kćerin miraz, a i kroz novčane dotacije, glavni financijer njegovih požeških projekata. Punčevim posredovanjem postaje ravnateljem Pučke dioničke štedionice (kasnije će prerasti u Pučku banku d.d.). Vođen neizmjernom dobrodušnošću, nastojeći preporoditi požeški kraj i osigurati Požežanima posla, prilično zanesenjački ulazi u mnoge počesto i rizične projekte, u čemu ga dr. Reiner uzalud pokušava obuzdati. Tako osniva poduzeće "Ugljenici Ratkovića", koje počinje s eksploatacijom ugljena, podiže (prvu u Hrvatskoj) tvornicu briketa od ugljene prašine te tvornicu boja "Nerosin", a usto, prvi u požeškom kraju, zasađuje vinograd od američke loze, otporne na filokseru, uređuje perivoj, angažira se u vatrogasnom društvu, pjevačkom društvu "Vijenac", Biciklističkom klubu itd.

Koliko god je imao sreće za godina provedenih u Africi, toliko ga ona u neko doba napušta u Požegi. Blagajnik banke kojoj je Lerman na čelu ukrast će sav bančin novac i preko Hamburga pobjeći u Sjedinjene Američke Države. Da bi obeštetio dioničare, Lerman odlučuje preuzeti dug na sebe, što je moguće uraditi samo prodajom imanja koje je dobio u miraz, pa će to i učiniti, te će se potom on i Hedviga kao podstanari nastaniti u Požegi. U gotovo dovršenoj tvornici izbit će katastrofalni požar i potpuno je uništiti, nagla provala velike

---

7 Lermanov požeški prijatelj, Julije Kempf, kome se Lerman često javljao opisujući afričku ekspediciju, još za Lermanova života objavio je njegove dnevničke zapise iz Afrike. JULIJE KEMPF, *Listovi iz Afrike*, Požega, 1891.; ISTI, *Novi listovi iz Afrike od Dragutina Lermana*, Brzotiskom Lavoslava Kleina, Požega, 1894. Krajem 1980-ih objavljen je i Lermanov dnevnik o afričkoj ekspediciji. DRAGUTIN LERMAN, *Afrički dnevnik (1888.-1896.)*, ALEKSANDRA-SANJA LAZAREVIĆ (prir.), Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1989.

vodene mase u rudnik također će nanijeti golemu štetu, a u zgradi u kojoj se nalazi stan uskoro izbija požar, u kome nestaje gotovo sva njihova pokretna imovina, kao i mnoge Lermanove materijalne uspomene na boravak u Africi.⁸ Njegov punac, dr. Reiner, nakon svega više nije spreman financirati Lermanove projekte, a zajedno odlučuju da se Hedviga vrati ocu.

Financijski i psihički slomljen, obeščašćen i obeskućen, Lerman odlazi iz Požege i Hrvatske, a sljedećih nekoliko godina obavijene su velom tajne. Dobrim dijelom ih provodi u Belgiji i Francuskoj, a onda, 1911. godine,⁹ uz potporu nama nepoznate francuske banke, dolazi u Bosnu, u Kreševu, istraživati tamošnja rudna bogatstva, nadajući se kako će otkrivanjem i eksploatacijom ruda opet financijski stati na noge, što je bio i uvjet za povratak zajedničkom životu s Hedvigom. Od početka 1916. pa do nekoliko dana prije smrti gotovo svakodnevno vodi dnevnik, koji je 1990. godine, uz opsežan predgovor književnice Zlate Kolarić-Kišur, inače dugogodišnje kućne prijateljice Lermanovih, objavila izdavačka kuća "Znanje" Zagreb.¹⁰

U Kreševu se nastanjuje u širokoj ulici, u kući obitelji Ban.¹¹ O prvim godinama njegova djelovanja u Kreševu nema puno podataka. U Kreševu, osiromašenu propadanjem tradicionalnoga kovačkog zanata, do čega dolazi zbog industrijalizacije pristigle s austrougarskom vlašću, na Lermana gledaju kao na spasitelja koji će oživjeti zamrlo rudarstvo i otvoriti nove poslovne vidike. Uskoro, međutim, izbija Veliki rat, što će Lermanove planove reducirati gotovo do ne-

---

8 Velik dio zbirke koju je Dragutin Lerman donio kući iz Konga, 493 artefakata, doniran je Etnografskom muzeju u Zagrebu i otad je dio stalnoga postava. Prema usmenom iskazu tadašnjega ravnatelja Muzeja dr. Damodara Frlana autoru rada tijekom boravka u Kreševu, u listopadu 2014., to je i danas najvrjedniji dio muzejskog Odsjeka izvaneuropskih kultura. Jedan dio zbirke nalazi se i u Muzeju Požege.

9 U literaturi se i dalje nerijetko koristi podatak da se to dogodilo 1912. godine, ali je Anto Buzuk prezentirao uvjerljive dokaze da je Lerman u Kreševu bio već 1911. ANTO BUZUK, "Lermanov život u Kreševu od 1911. do 1918. - Kreševljaci, čuvari lika i djela Dragutina Lermana", u: MILO JUKIĆ (prir.), *Zbornik radova sa znanstvenog skupa "Dragutin Lerman između snova i stvarnosti" održanog u Kreševu 18. i 19. X. 2014.*, Općina Kreševo - Zavičajna udruga "Kreševski citrin", Kreševo, 2016., str. 53-97. Buzukov rad je i najpotpuniji kad se radi o dijelu života koji Lerman provodi u Kreševu.

10 DRAGUTIN LERMAN, *Kreševski dnevnici 1916-1918*, Znanje, Zagreb, 1992.

11 Kuća postoji i danas, a na tavanu se još uvijek nalaze ozet-kupka u kojoj se liječio od afričke groznice, kao i neke druge Lermanove stvari.

prepoznatljivosti: budući da su Austro-Ugarska i Belgija na suprotnim ratnim stranama, prestaje mu stizati mirovina iz Bruxellesa,¹² a iz posla se, zbog istoga razloga, povlači i francuska banka koja ga je dotad kreditirala i financirala njegove istražne radove, ulaganja ovdašnjih banaka u rudarstvo svedena su na minimum i općenito je teško doći do zajmova, mobilizacija mu najbolje rudare odvodi na ratišta, nedostaje sredstava za rad, pogotovo rudarskog eksploziva, tržište je, zbog pomorske blokade Austro-Ugarske te zastoja u domaćoj proizvodnji, poremećeno pa cijene divljaju, a kako rat odmiče, do osnovnih živežnih namirnica sve je teže doći, pa je glad sve prisutnija.¹³ Posvemašnju bijedu nastoje ublažiti Crveni križ, Zaklada ratnih invalida i siročad poginulih te druge srodne udruge.¹⁴

Tako Lerman nije dočekaao dosanjati svoj san: u tome ga je prekinula smrt, 12. lipnja 1918., u 56. godini života. Pokopan je u katoličkom groblju Ogradje u Kreševu, gdje su mu, prema njegovoj želji, supruga Hedviga i fra Augustin Kristić zasadili lipu koja još stoji iznad njegova groba.

U Kreševu i dandanas postoji živa narodna predaja vezana za njegov boravak i djelovanje u tom kraju. Tako, primjerice, nije rijetkost, pogotovo među ljudima rudarske i geološke struke, čuti da se za nekoga tko obilazi kreševska brda u potrazi za zanimljivim rudama i krista-

---

12 Hedviga Lerman muževljevu je mirovinu dobila tek 1955., tri godine prije smrti, i to uz uvjet da uzme austrijsko državljanstvo. D. BAČIĆ-KARKOVIĆ, *nav. dj.*, str. 74.

13 U ožujku 1917. godine Zemaljska je vlada donijela uredbu po kojoj je svako domaćinstvo moralo sabrati po pet kilograma oprana i osušena korijenja paprati. One koji nisu htjeli dobrovoljno, na ispunjenje obveze tjerali su ih oružnici. Na organizirano vađenje korijenja išli su i učenici osnovne škole. Narod je smatrao da će se korijenje mljeti i miješati s brašnom, jer je do brašna, bilo kakva, bilo vrlo teško doći. Mjera od 1,5 kg po osobi tjedno smanjena je za trećinu, tj. na jedan kilogram, a ni do mesa se više nije moglo doći. Zavlada-la je takva nestašica da su glavno jelo u samostanu, bilježi ljetopisac, postale kuhane koprive, koje narod jede i godinu dana prije. U proljeće je stanje bilo tako teško da "narod jedva čeka da koprive narastu". ARHIV FRANJEVAČKOGA SAMOSTANA KREŠEVO (dalje: AFSK), *Ljetopis*, 3, str. 274. O tome piše i D. LERMAN, *nav. dj.*, str. 169.

14 O tadašnjem stanju u Kreševu i Bosni i Hercegovini vidi: MILO JUKIĆ, "Socijalne i političke prilike u Kreševu i BiH u vrijeme Lermanova boravka prema franjevačkim ljetopisima", u: MILO JUKIĆ (prir.), *Zbornik radova sa znanstvenog skupa "Dragutin Lerman između snova i stvarnosti" održanog u Kreševu 18. i 19. X. 2014.*, str. 37-52.

lima minerala¹⁵ kaže da je "nalik na Lermana" ili da će "zamijeniti Lermana". Osim što je u svojim dnevničkim zapisima, kasnije pretočenim u knjigu *Kreševski dnevnici 1916-1918*, ostavio brojne podatke vezane za nalazišta ruda u kreševskom kraju te njihovu kvalitetu i kvantitetu, Lerman je pokazao i da je, boraveći u Kreševu u bremenitim vremenima Prvoga svjetskog rata, zavolio tamošnji narod, srodivši se s njime u mnogo čemu, od ljubavi prema rudama i kristalima pa do one iskazane kroz njegovo sudjelovanje u tradicionalnim običajima Kreševljaka vezanim za vjerske blagdane. Lermanov ovozemaljski put, koji će završiti upravo u Kreševu, rijedak je primjer srčanosti, upornosti i nespremnosti na predaju bez obzira na okolnosti koje mu često, blago rečeno, nisu išle na ruku.

U svojim dnevnicima Lerman je, slično kao i u afričkoj epizodi života, zapisao veoma mnogo zanimljivih stvari vezanih za taj kraj, počevši od svega vezana za rude, zbog čega je i došao u Kreševu, preko opisa brojnih lokaliteta (jama, rudnika, sela) i tradicijske kulture, pa sve do pojedinih ljudi i obitelji, funkcioniranja vlasti, odblesaka ratnih događanja kroz ekonomske i druge segmente života, te mnogo drugoga. Dakako, ni dnevnik nije mogao bez navođenja brojnih privatnih problema, uzrokovanih nesretnim poslovnim pothvatima u Požegi, iako je gotovo do posljednjih riječi prisutna nada da će stvari opet *doći na svoje*.

Osim brojnih novinskih napisa, znanstvenih radova u periodici (u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini) te znanstvenoga skupa održana u listopadu 2014. godine u Kreševu, Dragutin Lerman zastupljen je i u nekoliko enciklopedijskih izdanja u Hrvatskoj i inozemstvu, a redatelj iz Kenije, Lawrence Kiiru, nastanjen u Hrvatskoj, prije četvrt stoljeća je, u suradnji s "Jadran filmom", snimio dokumentarni film "Sjećanje na Dragutina Lermana", u kome je dobar dio scena snimljen u Kreševu, gdje jedna ulica desetljećima nosi njegovo ime.

2. Lermanov interes i aktivnosti na istraživanju ruda u Hercegovini

Hercegovinu Lerman, konkretno plan da otputuje u Mostar kako bi pregledao hercegovačke boksite, u dnevnicima prvi put spominje 3.

---

15 Takvih je u Kreševu više nego drugdje, a okupljaju se oko Zavičajne udruge "Kreševski citrin", koja već 18 godina zaredom organizira Sajam minerala, najstariji takav događaj u Bosni i Hercegovini.

svibnja 1917.,¹⁶ a 20 dana kasnije od dugogodišnjega suradnika dr. Ive Turine¹⁷ dobiva spis koji se odnosi na zaštitna polja u mostarskom okružju,¹⁸ da bi 14. lipnja Rudarskom satništvu za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu "najavio", odnosno uputio molbu i odgovarajuće dokumente za osam zaštitnih polja u selu Kotla,¹⁹ tada na području općine Tuhobić,²⁰ kotar Konjic. Od neimenovanih rudara je, naime, doznao da se kod spomenuta sela nalaze obilne naslage rude mangana.²¹ Uskoro će obići Kotla i Lisičice te tako, koliko se zasad zna, prvi put stupiti u Hercegovinu. Da su aktivnosti vezane za Hercegovinu ipak već trajale, pokazuje Lermanov zahtjev Rudarskom satništvu za upis zaštitnih polja na lokalitetu Cigansko brdo kod Širokog Brijega, podnesen još 23. svibnja 1917. (Prilog br. 1).²²

U rujnu iste godine (14.-26. IX.) Lerman će poduzeti prvo dulje putovanje Hercegovinom. Tijekom višednevnoga boravka on i/li dr. Ivo Turina obići će stare rudokope ili po nekom preporučena nalazišta raznih ruda: boksita u Domanovićima (Domanovića brig) kod Čapljine te u okolici Stoca, neimenovane rude u Hutovu i Studencima (kod Ljubuškog),²³ asfalta u okolici Čapljine,²⁴ boksita kod Širokog Brijega²⁵

---

16 U Mostar tada nije oputovao jer nije dobio propusnicu. D. LERMAN, *nav. dj.*, str. 179.

17 Dr. ing. Ivo Turina, u ovo doba zaposlenik Zemaljske vlade u Sarajevu, bio je jedan od devet predavača na Odsjeku za rudarstvo i metalurgiju, utemeljenu u studenom 1939. godine na Tehničkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

18 D. LERMAN, *nav. dj.*, str. 183.

19 Danas naseljeno mjesto Koto, općina Konjic.

20 U pojedinim dokumentima u ostavštini Dragutina Lermana naveden pod imenom Tobić.

21 D. LERMAN, *nav. dj.*, str. 187.

22 ABiH, RGS 27.

23 U Studence su išli uzalud, jer nisu našli tragove ruda. D. LERMAN, *nav. dj.*, str. 202.

24 Točna lokacija nije navedena, nego samo da se nalazi oko 1,5 sat od Čapljine, na posjedu "Kapetanović-beg Gavrana", odnosno Gavrankapetanovića. *Isto*, str. 203.

25 Najveće količine boksitne rude otkopane su u doba prije Drugoga svjetskog rata u rudniku Knešpolje, a najkvalitetnija u Bosni i Hercegovini bila je ruda na širokobriješkom području. Eksploataciju je vodilo Kontinentalno boksitno dioničarsko društvo iz Zagreba, inače u vlasništvu Boxit holdinga iz Züricha, iza koga je stajala njemačka aluminijska industrija Vereignite Alluminium Werke (VAW). SEKA BRKLJAČA, "Bosanskohercegovački boksit kao strateška sirovina (1918.-1945.)", u: *Časopis za suvremenu povijest*, 31(2), Zagreb, 1999., str. 342.

te iste rude kod Čitluka (kasnije će se vidjeti da je riječ o lokalitetu Jelena gomila kod sela Blizanci).²⁶

Sljedeći posjet Hercegovini, opet s dr. Turinom, bilježi od 27. siječnja do 7. veljače 1918., a tom prigodom opet su u prvom planu ležišta boksita u Čitluku, i to dio koji je u vlasništvu dr. Nike Ljubića,²⁷ odvjetnika iz Splita. Budući da za navedeno razdoblje nije redovito vodio dnevnik, nije poznato jesu li posjetili i neke druge lokalitete.²⁸

Treće i posljednje putovanje u Hercegovinu uslijedit će u travnju iste godine (18.-26. IV.), manje od dva mjeseca prije Lermanove smrti. Osim dr. Turine, u "pregledbama", kako Lerman naziva posjete rudistima i rekognosciranje rudnih tragova i naslaga, sudjeluju i profesor Štefanini iz Splita, član dioničkoga društva "Aluminium", dr. Fran Tučan,²⁹ mineralog Hrvatskoga sveučilišta te već spomenuti dr. Ljubić. I ovoga puta cilj su im bile naslage boksita u Čitluku, ali će običi i nalazišta iste rude blizu Žitomislića (kod Čitluka) te već prije spomenuti Domanovića brig kod Čapljine.³⁰

Od istraživanja i moguće eksploatacije mangana u Kotlima nije moglo biti ništa, jer se ispostavilo kako na tome već dvije godine radi

---

26 D. LERMAN, *nav. dj.*, str. 201-204.

27 Dr. Niko Ljubić bio je u ono doba najbogatiji Splitsanin. Opširnije: ANONIM, "Kalvarija Nike Ljubića: imao je pola Splita, a nasljednicima ništa", u: *Slobodna Dalmacija*, 21. V. 2012., internet izdanje <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/kalvarija-nike-ljubica-imao-je-pola-splita-a-nasljednicima-nista-167748> (21. 1. 2022.).

28 D. LERMAN, *nav. dj.*, str. 222-224.

29 Fran Tučan (Divuša, Dvor na Uni, 1878. - Zagreb, 1954.), hrvatski mineralog i petrograf. Studij prirodnih znanosti završio je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a doktorirao 1905. godine. Bio je kustos Mineraloško-petrografskog odjela Narodnog muzeja u Zagrebu, a potom profesor na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje predaje predmete iz petrografije i petrologije, te je povjerenik za prosvjetu i vjeru u Hrvatskoj. Godine 1930. izabran je za stalnog člana Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Tijekom Drugoga svjetskog rata tri je godine zatočen u logoru, a po završetku rata vraća se na sveučilište i postaje prvim dekanom novoosnovanoga Prirodoslovno-matematičkoga fakulteta u Zagrebu. Jedan mineral po njemu nosi naziv tučanit.

Dr. Tučan će upravo za vrijeme boravka u Mostaru, iz članka u listu "Obzor", doznati da je imenovan za "pravog" (vjerojatno redovitog) profesora Hrvatskoga sveučilišta.

30 D. LERMAN, *nav. dj.*, str. 229-231.

vojska, dakako za vojne potrebe.³¹ Kako Lerman ne zna za taj podatak, u Koto najprije, 15. srpnja, odlazi rudarski satnik I. Marić, a tri dana kasnije, u pratnji jednoga Kreševljaka,³² i sâm Lerman. Prenoćit će u selu Trešnjevica, kod lugara Uroša Crnogorca, a sutradan se uputiti do lokaliteta Oberak, iznad sela Lisičići, odakle se jaspis formacija,³³ duga oko 4,5 km, proteže sve do sela Repovci. Žila mangana u željeznom škriljcu, bilježi Lerman, bila je oko 50 cm debela, da bi se stanjila na samo 10 cm. Iako eksploatacija traje, Lerman ipak polaže određene nade da će se na dotad nezauzetim zaštitnim poljima, na koja pretendira, također naći rude pa po povratku šalje izvješće dr. Turini.³⁴ Da je dobio koncesiju, i to za istraživanje i eksploataciju mangana i bakra,³⁵ potvrđuje u bilješci od 17. siječnja sljedeće godine,

---

31 Iako Lerman u dnevničkim zapisima ne navodi nikakvu porudžbinu niti da je netko tražio da istražuje mangan, potražnja za rudom, za vojne potrebe, očito je vrlo aktualna. Lerman ga, prema preporuci i u pratnji Marka Buljana, kreševskoga kneza, sina nekadašnjega rudarskog poduzetnika, tijekom dva tjedna prije iskazana interesa za ležišta u selu Kotli, pokušava naći na području Pirina (općina Kreševo) i Tarčina (općina Hadžići). Ispostavit će se da ruda iz Pirina ima slabu vrijednost, dok se za onu kod Tarčina ispostavlja da nije manganova nego željezna. D. LERMAN, *nav. dj.*, str. 182-187. O Marku Buljanu, Lermanovu pratiocu, vidi: STJEPAN BULJAN, "Bosanska Idrija - posljednji bosanski rudnik saškog tipa", u: *Nova et vetera*, 34, Posebni otisak, Sarajevo, 1984., str. 158-168.

32 U knjizi *Kreševski dnevnici 1916.-1918.* navodi se da ga prati mesar Mato Čović, ali je riječ o krivo prepisanu podatku pri "pretvaranju" rukopisa u knjigu. Radi se o Mati Čoriću. Čorići su se u Kreševu generacijama bavili tim poslom, dok Čovića u to vrijeme nema u kreševskom kraju.

33 Jaspis je poludragi kamen, najčešće crvenkast, a često sadrži okside mangana i željeza.

34 D. LERMAN, *nav. dj.*, str. 193.

35 Kako je bakar korišten za izradbu čahura za metke i granate, bio je vrlo tražen. Malo nakon izbijanja rata po cijeloj Austro-Ugarskoj, pa tako i u Kreševu, provode se akcije sakupljanja bakra, a već za prve takve kreševski samostan daje 30 kg lampi i starih crkvenih svijećnjaka od tuča, kao i tri rakijska kazana s cijevima od bakra, koje je vlast obećala platiti, a kasnije to i učinila (220 kruna). AFSK, *Ljetopis*, 3, str. 262. Već 1916. godine rekvizicija metala, naročito bakra, nije više zasnovana na dobrovoljnoj bazi nego ima karakter prisilne, pa samostan daje nove količine, gotovo sve što je imao, a vlast plaća četiri krune po kilogramu. *Isto*, str. 268. Pred kraj godine, 2. prosinca, skinuta su i odnesena, po nalogu ordinarijata, i crkvena zvona. Obećano je da će se za zvona od Ministarstva rata dobiti po četiri krune za kilogram, a prigodom provoza zvona kroz grad, djevojke su ih zakitile cvijećem. *Isto*, str. 269.

kada u ateljeu poznatog slikara Silvija Čike Bonaccija³⁶ za 300 kruna kupuje sliku naziva "Lisičići", na kojoj je prikazano istoimeno konjičko selo.³⁷ To je, međutim, i posljednji spomen sela i konjičkoga kraja u Lermanovim dnevnicima.

U stolački i čapljinski kraj Lerman odlazi na poticaj bečkoga poduzetnika Sigmunda Rosenbergera,³⁸ koji i financira putovanje, istraživanja i boravak u Hercegovini. Radi se, zapravo, o "Bečkoj grupi", koju Rosenberger zastupa, a Lerman je, bez ikakvih detalja, spominje nakon posljednjega povratka iz Hercegovine.³⁹ Ako je suditi po Lermanovoj formulaciji ("...na pregledbu Rosenbergovih boksita"), Rosenberger je već imao koncesije na određena zaštitna polja oko Stoca. To se ne spominje za Domanoviće, ali je jedan od ciljeva putovanja i nalaženje rudnih ležišta za Rosenbergerov račun, uključujući i ona koja su trenutno u vlasništvu drugih osoba ili tvrtki,⁴⁰ pa mu Lerman šalje uzorke rude iz Domanovića. Kada je u pitanju Široki Brijeg,⁴¹ Lerman bilježi da koncesija djelomično pripada osobno njemu, iako dotad još nije "dobio isprave odnoseć se na zaštitna polja", ali ima "opravdane nade" da će ih dobiti.⁴²

---

36 U veljači iste godine Lerman će posjetiti izložbu Bonaccijevih slika u Sarajevu. D. LERMAN, *nav. dj.*, str. 224.

37 *Isto*, str. 221. Najveći je dio sela zbog izgradnje Jablaničkoga jezera potopljen. Inače je selo poznato kao jedno od najbogatijih arheoloških nalazišta u Bosni i Hercegovini.

38 Rosenbergera Lerman stalno spominje u dnevnicima, jer mu je on tijekom posljednje dvije godine u najvećoj mjeri financirao radove u kreševskom kraju. T. WITTENBERG, *nav. dj.*, str. 96. Iz Lermanovih dnevnika, pak, vidimo da financira i Lermanove aktivnosti u Hercegovini. Tako je Lerman Rosenbergovim troškom u Hercegovini "sproveo ugodnih 14 dana (...) bez novčića troška za mene", nakon čega Rosenbergeru šalje i troškovnik u iznosu od 1500 kruna. D. LERMAN, *nav. dj.*, str. 204-205. Rosenberger je blizak i Lermanovoj tazbini, o čemu svjedoči opširan opis njegova susreta s Lermanovom suprugom Hedvigom. *Isto*, str. 229. Hedviga će nakon Lermanove smrti njegova zaštitna polja, vjerojatno uz nadoknadu, prenijeti na Rosenbergera (Prilog br. 19, ABiH, RGS 27).

39 D. LERMAN, *nav. dj.*, str. 232.

40 Očito je već i zbog toga što više puta pregledaju ležišta boksita na Domanovića brigu, iako pripadaju dr. Emilu Krammeru. *Isto*, str. 231.

41 Dr. Turina Lermanu priopćava "da su nahodišta boksita tamo (na Širokom Brijegu, op. aut.) najzanimivija, i glede kakvoće i gledom na eventualnu količinu". *Isto*, str. 204.

42 *Isto*, str. 203.

Oko zaštitnih polja nerijetko su izbijali sporovi, a jedan od njih ilustrira odgovor Rudarskoga satništva poduzeću "Milk mdo" iz Mostara, s kojim se Lerman spori oko koncesija na zaštitna polja u Blizanicima (Čitluk) (Prilog br. 10).⁴³

Nekoliko rješenja Rudarskoga satništva vezanih za zaštitna polja izdano je nakon Lermanove smrti. Na jednom, za osam zaštitnih polja, donesenu 17. kolovoza 1918., dakle više od dva mjeseca nakon smrti, naknadno je olovkom navedeno da "pošto je Lerman umro, nije mu se moglo dostaviti rješenje" (Prilog br. 11).⁴⁴

Nakon prvoga putovanja u stolački i čapljinski kraj te u zapadnu Hercegovinu, Lerman bilježi da je formirano udruženje od pet članova, da svi ulažu svoja "rudarska prava", što se bez sumnje odnosi na zaštitna polja koja već imaju, te da svatko ima po 20 % interesa. Ostale članove ne navodi, a ulaganje se odnosi na boksitna rudišta. Ovaj potez Lerman naziva ofenzivom,⁴⁵ što govori da je glede poslova u Hercegovini bio, kao i inače u životu, optimist. Lerman 23. travnja 1918. u dnevniku bilježi da je on, odnosno "naša grupa", pri čemu bez sumnje misli na spomenuto udruženje, vlasnik dijela boksitnih ležišta kod Žitomislića (Čitluk), i to na mjesnom groblju i kod kuće izvjesnoga Salke, iako oko toga ima spor s dr. Ljubićem.⁴⁶ Nije poznato ni je li jedan od pet članova udruženja Rosenberger, iako će prije biti da je on ugovorno iznad toga. Rosenberger očito ima udjela i utjecaja i u drugim tvrtkama vezanim za eksploataciju ruda, što se vidi po njegovu i Lermanovu dogovoru, sklopljenu u Brodu 15. siječnja 1918., da Lerman i dr. Turina o trošku Konzorcija aluminijska (vjerojatno već spomenuto dioničko društvo "Aluminium", koje, kako vidimo iz trećega putovanja, zastupa prof. Štefanini iz Splita) premjere površinu boksitnih naslaga u Hercegovini na koje koncesije ima dr. Ljubić.⁴⁷ Teško je odgonetnuti i kakve pretenzije Lerman ima prema Ljubićevim zaštitnim poljima, ali ih očito ima, čim je vrlo razočaran nakon što dr. Turina iz Čitluka donese podatak da boksita ima na samo 7000, umjesto na 50.000 četvornih metara.⁴⁸

---

43 ABiH, RGS 27.

44 *Isto*.

45 D. LERMAN, *nav. dj.*, str. 209.

46 *Isto*, str. 230.

47 *Isto*, str. 221.

48 *Isto*, str. 224.

Najveći dio administrativnih poslova vezanih za eksploataciju bok-sita u Hercegovini Lerman obavlja za vrijeme dvotjednoga boravka u Sarajevu u ožujku 1918., o čemu, međutim, ne donosi nikakve deta-lje.⁴⁹ Ipak, brojna zaštitna polja u njegovu su vlasništvu ili u suvlasništvu s drugim osobama, ponajprije sa Sigmundom Rosenbergerom, o čemu govore zahtjevi za upis koncesija iz listopada 1917. (Prilozi 2 i 3).⁵⁰ U zahtjevu od 26. listopada (Prilog 2) traži se upis zaštitnih polja na lokalitetima Crnac,⁵¹ Britvica, Lise, Mokro, Ljubotići i Kočerin (Široki Brijeg) te Poplat Gornji, Poplat Donji, Bitunja, Stolac i Pocrnje (kotar Stolac). Koncesiju zajednički traže Lerman i Rosenberger, a za punomoćnika se imenuje Lerman. Dva dana kasnije šalje i zahtjev za upis zaštitnih polja na lokalitetu Jelena gomila na području općine Blizanci kod Čitluka (Prilog 3).

U popisu zaštitnih polja registriranih 1917. godine (Prilog br. 6)⁵² Lerman je naveden pod rednim brojevima 3 i 4, u kotarima Mostar i Konjic, a Lerman i Rosenberger kao zajednički koncesionari pod rednim brojem 17, u kotarima Mostar, Stolac i Ljubinje. U istom dokumentu dr. Niko Ljubić navodi se kao koncesionar pod rednim brojevima 21 do 24, i to u Hercegovini u kotaru Konjic, dok se osta-la njegova zaštitna polja nalaze u kotarima Foča, Bugojno i Rogati-ca. Sigmund Rosenberger je, pak, osim navedenih, sam ili s drugim osobama te godine osigurao i zaštitna polja u Bosni, i to u kotarima Prijedor, Sanski Most i Prnjavor (Prilog br. 14).⁵³

Kad je riječ o Hercegovini, zaštitna su polja te godine po istom do-kumentu (Prilog br. 6) registrirali i: Kristijan Vlajić u kotaru Stolac, Salem Džino u kotarima Stolac i Mostar, Kazimir Grachovalski u kotaru Stolac (kao i u Bosni, u kotarima Vlasenica-Srebrenica, Ključ i Prozor), Božo Zekan u kotarima Stolac i Ljubuški, Emil Krammer u kotaru Mostar, Šimun Smoljan u kotaru Mostar, poduzeće "Ruda" u kotarima Mostar i Ljubinje, izvjesni Radić i Budalić (imena nisu na-vedena) u kotaru Mostar, Ante Ravlić u kotaru Mostar, Edhem Ber-berović u kotaru Konjic, Hugo Jedlička u kotarima Mostar i Ljubuški, a naveden je i Landeserar u Mostaru, Ljubuškom i Županjcu (kasnije Duvno, današnji Tomislavgrad).

---

49 *Isto*, str. 229.

50 ABiH, RGS 27.

51 Riječ je o selu Crnač.

52 ABiH, RGS 27.

53 *Isto*.

Unatoč velikom broju još prije odobrenih zaštitnih polja, Lermanova istraživanja na hercegovačkom području mogu se praktički smatrati pionirskim, jer je općeprihvaćeno mišljenje da se, pogotovo kada je riječ o boksitnoj rudi, prvi ozbiljniji istraživački projekti poduzimaju tek 1921., a eksploatacijski 1926. godine.⁵⁴

Lerman je na Uskrs, 21. travnja 1916., napisao oporuku, naslovivši je "Zadnja volja moja".⁵⁵ Po oporuci, svoje učešće u iznosu od 40 % na rudarske pothvate oko Kreševa dijeli svojim suradnicima, prijateljima i rodbini, najviše supruzi Hedvigi, potom djeci svojih sestara, Rudolfu Ožaniću, Rudolfu Falkneru, vijećniku Stola sedmorice Zagreb⁵⁶ te, u manjim postotcima, brojnim drugim osobama.

Iz odgovora Rudarskoga satništva na traženje kraljevskoga javnog bilježnika iz Požege dr. Nikole M. Šobata o zaštitnim poljima na ime Dragutina Lermana od 15. studenoga 1919. vidljivo je (Prilog br. 16)⁵⁷ da je Lerman zaštitna polja koja je imao u kotarima Sarajevo, Fojnica⁵⁸ i Konjic prenio na Bosansko rudarsko dioničko društvo u Zagrebu. Osim toga, imao je na svoje ime uknjiženih 46 zaštitnih polja u kotaru Mostar te osam zaštitnih polja u kotaru Konjic, dok je zajedno sa Sigmundom Rosenbergerom u kotaru Mostar imao 50, u kotaru Stolac 30 i u kotaru Ljubinje tri zaštitna polja (Prilog 17 i Prilog 18).⁵⁹

---

54 S. BRKLJAČA, *nav. dj.*, str. 342.

55 Zanimljivo je da u dnevniku za taj dan ne spominje oporuku, a prije toga, 16. siječnja iste godine, bilježi da je napisao testament i da je zamolio Ožanića (Rudolf, službenik Hrvatske Centralne banke u Sarajevu, Lermanov prijatelj i suradnik) da bude izvršitelj. D. LERMAN, *nav. dj.*, str. 79. U kasnijoj verziji drugačije je rasporedio postotke od zaštitnih polja. Prijepis oporuke (original je pohranjen u Arhivu Grada Požege) uradio je dr. fra Krunoslav Misilo 9. rujna 1970., a čuva se u arhivu Franjevačkoga samostana Kreševo.

56 Anto Buzuk smatra da je Rudolf Falkner morao imati neke veze sa zagrebačkim konzorcijem koji je prije Lermanova dolaska raspolagao koncesijom na istraživanja i eksploataciju ruda oko Kreševa. U oporuci se navodi i podatak da je Lerman još 4. prosinca 1911. sa Zemaljskom vladom sklopio koncesijski ugovor za istraživanja i eksploataciju ruda oko Kreševa. A. BUZUK, *nav. dj.*, str. 57.

57 ABIH, RGS 28.

58 Budući da je Kreševo pripadalo kotaru Fojnica, ovo se odnosi i na sva zaštitna polja na kreševskom području.

59 ABIH, RGS 28.

3. Socijalne i društvene prilike u Hercegovini prema Lermanovim dnevničkim zapisima

Iako su, naravno, težište Lermanovih dnevničkih zapisa poslovi zbog kojih putuje u Hercegovinu, ne propušta zapisati i poneku riječ o onodobnoj Hercegovini i općem stanju na tom području, tim više što ono često ima neposredna utjecaja na njegove planove i aktivnosti.

Zbog ratnoga kovitlaca na putovanjima se susreću i s brojnim poteškoćama (pretrpanost i hladnoća u vlakovima, nemogućnost prijevoza na teren, zbog čega do nekih, čak i dalekih lokaliteta moraju pješaćiti, loš smještaj), ali nerijetko imaju pomoć domaćih ljudi te, posebno, austrougarskih službenika (natporučnik Dončević, Osječanin, osigurava im kola i konje za odlazak u Domanoviće i Stolac, a na trećem putovanju kola i smještaj, u Čitluku će noćiti u oružničkoj i financijskoj vojarni, a udobna mjesta u vlaku na povratku s trećega putovanja osigurava im "glavar policije Čapljinske", g. Schleigflinger) i doseljenika iz drugih dijelova Monarhije (bivši rudarski poduzetnik Vincenz Košuta pokazuje im rudna ležišta kod Domanovića i Stoca).⁶⁰

Za vrijeme prvog odlaska, onog u Lisičiće, hvali zrak na planini Bitovnji,⁶¹ koji sigurno pogoduje njegovu općenito lošem zdravstvenom stanju, spominjući potom "glasovite trešnje" u Trešnjevici. Oko Stoca spominje masline. Već prvo putovanje dijelom koriste i za obilazak lokaliteta koja bismo danas nazvali turističkim odredištima. Tako 19. rujna 1917. posjećuju "stare iskope rimskog vojničkog logora Mogorjela"; "Dr. Patsch krasno je uradio ovaj zanimivi ostatak rimskog djelovanja u Bosni", zapisuje Lerman, te dodaje kako "temelji iskopina plastično prikazuju cijeli tloris logora". Sutradan će vidjeti i vodopad Kravica,⁶² za koji Lerman tvrdi da ima "bezuvjetnu budućnost". Za Mostar Lerman tada bilježi osobni dojam da je "zanimiv svojom Neretvom, ali neugodan prašinom". Za vrijeme dugoga putovanja, krajem siječnja 1918., uspoređuje Mostar i Kreševu: "Unatoč toga da je ovdje podneblje blaže negoli u Kreševu, ipak je u Kreševu 100 puta ljepše".⁶³

---

60 D. LERMAN, *nav. dj.*, str. 201-202, 230-231.

61 Planina Bitovnja prirodna je granica između Hercegovine i Bosne, a stoljećima se iz srednje Bosne preko nje išlo u Neretvicu i dalje u Hercegovinu.

62 Lerman ga bilježi pod imenom Gravica.

63 D. LERMAN, *nav. dj.*, str. 192-193, 202-203, 224.

Iako u Bosni i Hercegovini nema izravnih djelovanja, ratno je stanje ("sve vrvi od vojništva") i prilike su takve da je to vidljivo u svim segmentima života. Vojna zapovjedništva imaju velik utjecaj pa se, posredstvom osoba koje imaju upliva, mogu riješiti određeni problemi poput prijevoza i smještaja.

I smještaj je u ratnim neprilikama nesiguran pa se Lerman i njegovi suradnici svakojako snalaze. Za vrijeme prvoga boravka u Čapljini, u hotelu "Slovo", "jedva" dobivaju dvije sobice, jer je "svratištar čudak", a koji dan kasnije odsjedaju u hotelu "Neretva". U istom hotelu smjestit će se i tijekom drugoga boravka, s tim što su, jer su sve sobe bile zauzete, "morali (smo) do po podne čekati dok se je barem jedna ispraznila".⁶⁴

Život je, bilježi Lerman već prigodom prvoga dolaska, skup, a to ilustrira podatkom da se vino u Čapljini plaća 6 kruna po litri. Koji dan kasnije dnevni najam jahaćega konja plaća 32 krune, dok ga je, primjerice, u Kreševu obitelji Krešić plaćao svega 3 krune dnevno.⁶⁵ Koji dan kasnije Lermanu za konje i kola do Čitluka traže 300 kruna, što njegov troškovnik očito ne može podnijeti; on stoga ostaje u Mostaru, pa dr. Turina za dan pješice prevaljuje više od 50 kilometara, zbog čega su sutradan prisiljeni odmarati se, ne uradivši ništa. Koji dan kasnije dr. Turina će, kako nisu "kola za nikoji novac dobiti mogli", pješice otići i na Široki Brijeg (26 km od Mostara). I za vrijeme drugoga putovanja dr. Turina, jer kola ne mogu dobiti bez obzira što bi ih platili, u Čitluk ide sam, a Lerman ostaje u Mostaru. Do trećega putovanja cijena je, i to nakon što su cijeli jedan dan potrošili na traženje kola, skočila na 350 kruna, a Lerman za usporedbu navodi podatak da se prije izbijanja rata za tu uslugu plaćalo 10 do 13 kruna.⁶⁶

I osim svih poteškoća uzrokovanih ratnim stanjem, život nije zaustavljen, što Lerman i suradnici, na razne načine poznajući neke od utjecajnih civilnih i vojnih osoba, obilato koriste. Jedne večeri za vrijeme prvoga dolaska u Čapljini im, na internoj zabavi, pjeva neime-

64 *Isto*, str. 201, 203, 223.

65 SAFET PLAKALO, "Najveći jugoslovenski istraživač devetnaestog vijeka", u: *Oslobođenje*, Sarajevo (feljton, I/XIV), Sarajevo, 9. srpnja 1971., str. 17. Podatak je dao Marko Krešić (1893.-1982.), od čijeg je oca Lerman unajmljivao konja. Usporedba cijena ipak je vrlo relativna, jer se ne zna na koje se razdoblje odnosi; poznato je da su za ratne potrebe mobilizirani i konji pa ih je, kako rat odmiče, sve manje koji su ostavljeni za funkcioniranje civilnih poslova.

66 D. LERMAN, *nav. dj.*, str. 202-203, 230.

novana supruga majora Nobila di Sarora, "proviđena otmjenim glasom", koja "živi za zabavu", a učenica je Lily Lehmanove.⁶⁷ Sljedećega su dana gosti u čapljinskoj časničkoj "Messe" (blagovaonici), gdje su se "do kasno u noć sproveli", a potom večer provode u kavani "Bristol", u kojoj nastupa bečki orkestar, i to svakodnevno, što će Lerman naznačiti tijekom drugoga putovanja. U Mostaru, bilježi Lerman, ne precizirajući gdje, postoji "lijepa moderna kupka ter si dajem dnevno nogu masirati". Posljednje večeri prvoga putovanja Lerman priređuje "oprostnu večeru". Tijekom drugoga boravka u Mostaru, Lerman i dr. Turina idu i u kino, a za vrijeme trećega boravka, u drugoj polovici travnja posljednje ratne godine, Lerman konstatira da se u hotelu "Neretva", unatoč ratnom stanju, "živi dosta dobro". Za vrijeme posljednjega boravka u Čitluku bit će ugošćeni u obitelji Joze Miličevića, gdje će platiti da im se ispeče janje na ražnju i počastiti se vinom, a pridružiti će im se domaći učitelj i učiteljica te mjesni župnik, "jedan čestiti franjevac".⁶⁸

Zaključak

Nakon slavom i priznanjima ovjenčanih istraživačkih pothvata u Africi te, ispočetka, vrlo uspješnih poduzetničkih projekata u domovini, svjetovi Dragutina Lermana se, i to u svim segmentima života, kako na poslovnom planu, tako i u području privatnog, ruše poput kule od pijeska koju je zapljusnuo iznenadni val. Kako je očito iscrpio sve mogućnosti u ambijentu koji je osjećao i doživljavao svojim, odlučuje se, sam na svijetu, ostavljen, odbačen i gotovo zaboravljen od svih onih koji su bili dio njegova "prošloga života", na još jedan pokušaj. Novi svijet je rudarsko i kovačko mjesto Kreševo, smješteno u srcu Bosne, u planinskom kraju koji po svemu, od poslovnog okruženja do mentaliteta ljudi, jedva da ima dodirnih točaka s ičim prošlim u Lermanovu životu.

Iako dolazi pun nade u uspjehe koji će mu vratiti izgublenu čast i ugled te stvoriti materijalne uvjete za novi početak, stvari će se odvijati sasvim drukčije, čemu je jedan od glavnih uzroka izbijanje Velikoga rata i sve što to donosi u njegov život i njegove planove (zna-

---

67 Lilli Lehmann (1848.-1929.) njemačka operna zvijezda i učiteljica pjevanja. Smatrana je za jednu od najboljih svjetskih soprana druge polovice 19. i prvih desetljeća 20. stoljeća i kao takva nastupala je na svim značajnijim svjetskim pozornicama.

68 D. LERMAN, *nav. dj.*, str. 202-204, 223, 230.

čajno smanjenje ukupnih investicija i, u skladu s tim, nedostatak kapitalnih sredstava, odvođenje rudara u vojništvo, nestašica hrane i sredstava za rad, ukidanje mirovine dobivene od Leopolda II. itd.).

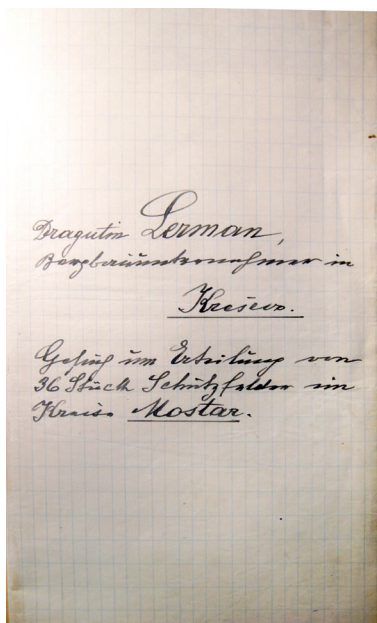
Čudesno je otkud jednom čovjeku, koji je, uza sve ostalo, i teško bolestan, tolika snaga da, nakon potpuna i sveobuhvatna životnoga kraha, ipak nađe energiju za novi pokušaj. Shvatljivo je što je takav bio u Africi, no tada je još uvijek zdrav, mlad i (više od svega) željan avanture i otkrivanja novog, a nije ništa manje razumljivo što je takav (ima slavu, društveni ugled i novac za pokretanje posla) tijekom požeškoga razdoblja. Kada bi se, naime, očekivalo da, zbog realno nerješivih poteškoća, odustane od svega i pokuša naći sreću negdje drugdje, Lerman pokazuje ne samo snalažljivost nego i, moglo bi se reći, nadljudsku žilavost i upornost pa ne samo da ne napušta Kreševu i Bosnu, nego svoju djelatnost, unatoč ionako primitivnim komunikacijskim i prometnim mogućnostima, dodatno usložnjenim ratnim okolnostima, proširuje i na područje Hercegovine.

Još jedno "ispočetka" Lermanu, barem sudeći po njegovim zapisima, ne predstavlja nepremostiv problem, iako nerijetko spominje napore i posljedice uzrokovane množinom aktivnosti na velikom prostoru. Ipak ih navodi tek uzgred, a u prvom planu redovito su rezultati tih aktivnosti: što je od ruda nađeno, kolike su naslage, kolika je pouzdanost procjena, postoji li mogućnost eksploatacije itd. Ostatak vremena, kada stjecajem okolnosti nije na terenu, uglavnom troši na administrativne poslove (dopisba vezana za financiranje istraživanja i potencijalne koncesije, sređivanje računa i dr.), a rijetke trenutke tijekom kojih se u nekoj mjeri prepušta odmoru, opuštanju i zabavi ipak nastoji iskoristiti za upoznavanje i komunikaciju s osobama koje mu mogu biti od pomoći u realizaciji zacrtanih ciljeva. U moru navedenih i drugih problema ipak nalazi vremena i za povremena druženja s "običnim" ljudima, a motiv mu je, kao i u slučajevima kad u kratkim crtama opisuje prirodu, socijalni trenutak ili društveni život Hercegovine i njezinih pojedinih dijelova, što detaljnije upoznavanje s ambijentom u kome živi, kreće se i posluje.

Sa stručnog, rudarsko-geološkog aspekta, Lerman također (Hercegovina je u tom pogledu tek djelomično, usputno i površno ispitan kraj) nastupa gotovo ispočetka, od ništice. Iako se danas na Hercegovinu općenito gleda kao na manju regiju, ovdje treba imati u vidu dvije stvari: ondašnje stanje putne infrastrukture i prometa te činjenicu da istraživanja, i to u kratku vremenu, obuhvaćaju golem prostor od Konjica na sjeveru, preko Širokoga Brijega i Ljubuškog na krajnjem

zapadu do Ljubinja na jugoistoku Hercegovine. Vlastitim trudom i znanjem te, zbog bogata životnog iskustva, kvalitetnom komunikacijom s lokalnim stanovništvom i svima koji mu mogu biti od koristi, te uz obilatnu pomoć geoloških stručnjaka, uspijeva učiniti značajne iskorake i ostvariti pomake koji će (sam, zbog izrazito nepovoljne situacije i, na kraju, smrti, ne će doživjeti eksploataciju) u stvarnosti, u praksi, biti naknadno potvrđeni. Nezahvalno je koristiti se onom "što bi bilo kad bi bilo", ali se, s obzirom na kratkoću njegova djelovanja u Hercegovini, opravdano može pretpostaviti da bi Lerman, da je poživio, sa svojim financijerima i pomagačima napravio neusporedivo i nemjerljivo više.

Prilozi - Annexe

Vermessung des Schützfeldes im Kreis Mostar, Gemeinde Široki Brijeg

Nr	Flächeninhalt	Rechnung	Reise	Zustimmung	an	Meter	Arbeitslohn
1	zum Eigentum	1000	250	in der	1000		
2	"	1000	250	"	1000		
3	"	1000	250	"	1000		
4	"	1000	250	"	1000		
5	"	1000	250	"	1000		
6	"	1000	250	"	1000		
7	"	1000	250	"	1000		
8	"	1000	250	"	1000		
9	"	1000	250	"	1000		
10	"	1000	250	"	1000		
11	"	1000	250	"	1000		
12	"	1000	250	"	1000		
13	"	1000	250	"	1000		
14	"	1000	250	"	1000		
15	"	1000	250	"	1000		
16	"	1000	250	"	1000		
17	"	1000	250	"	1000		
18	"	1000	250	"	1000		
19	"	1000	250	"	1000		
20	"	1000	250	"	1000		
21	"	1000	250	"	1000		
22	"	1000	250	"	1000		
23	"	1000	250	"	1000		
24	"	1000	250	"	1000		
25	"	1000	250	"	1000		
26	"	1000	250	"	1000		
27	"	1000	250	"	1000		
28	"	1000	250	"	1000		
29	"	1000	250	"	1000		
30	"	1000	250	"	1000		
31	"	1000	250	"	1000		
32	"	1000	250	"	1000		
33	"	1000	250	"	1000		
34	"	1000	250	"	1000		
35	"	1000	250	"	1000		
36	"	1000	250	"	1000		

Mostar, 23. Mai 1917
 Dragutin Lerman

Prilog br. 1: Zahtjev Dragutina Lermana za upis zaštitnih polja na lokalitetu Cigansko brdo kod Širokog Brijega od 23. V. 1917.

1000 fl.	1000 fl.	1000 fl.	1000 fl.	1000 fl.	1000 fl.	1000 fl.	1000 fl.	1000 fl.	1000 fl.
Br.	Ime	Prezime	Municijum	Opština	Opština	Opština	Opština	Opština	Opština
1	2794		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
2	2795		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
3	2796		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
4	2797		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
5	2798		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
6	2799		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
7	2800		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
8	2801		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
9	2802		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
10	2803		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
11	2804		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
12	2805		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
13	2806		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
14	2807		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
15	2808		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
16	2809		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
17	2810		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
18	2811		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
19	2812		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
20	2813		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
21	2814		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
22	2815		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
23	2816		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara	Stara

Bregovica opština

Opština Bregovica obaveštenje o pravima
i obavezama opštinske uprave
za zemljišnu katastralsku snimku
i vrednovanje u cilju opštinskog
katastra.

5072/18

1000 fl.	1000 fl.	1000 fl.	1000 fl.	1000 fl.	1000 fl.	1000 fl.	1000 fl.
Br.	Ime	Prezime	Municijum	Opština	Opština	Opština	Opština
1	2860		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
2	2861		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
3	2862		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
4	2863		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara
5	2864		Stara	Stara	Stara	Stara	Stara

Sarajevo 26 oktobra 1917

Sigmund Rosenberger
Dragutina Lermana 26

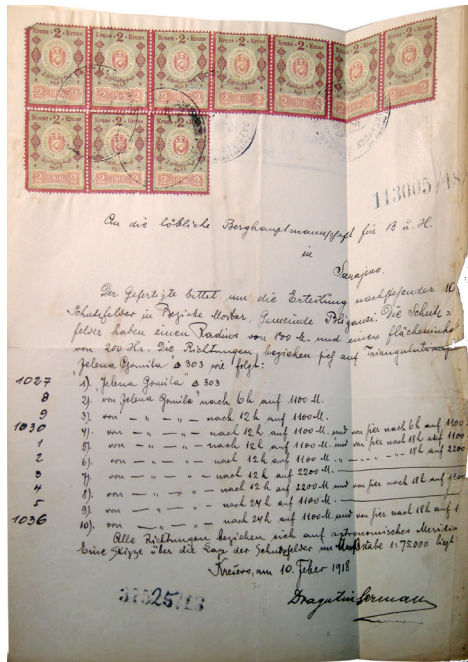
Prof. Rosenberger

Kao pojedinačnog posjednika imanja
zup. Dragutina Lermana

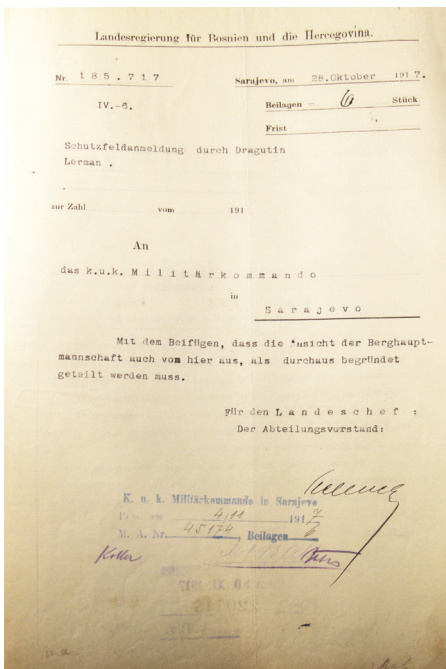
Primio:
Prof. Rosenberger

BERGHAUPTMANNSCHAFT
für Bosnien und die Herzegovina
Prinos am 26. OCT 1917
Z 2794-2864 Bollagen

Prilog br. 2: Zahtjev za upis zaštitnih polja na području Širokog Brijega i Stoca od 26. X. 1917. na Dragutina Lermana i Sigmunda Rosenbergera

Prilog br. 3: Zajtjev Dragutina Lermana za upis zaštitnih polja na lokalitetu Jelena gomila na području općine Blizanci (kod Čitluka) od 28. X. 1917.

Prilog br. 4: Upis zaštitnih polja na ime Dragutina Lermana od 28. X. 1917.

19 Landesregierung für Bosnien und die Herzegovina. A Chiffre: X

18158
N^{ro}. 204.990/1917

Behörde: *Burgkaplanamt* Frist: 19

Zahl 240-244 vom 1/11 1917 Miterledigt:

Betreff: *Waldparzellierung des Besitzes Lerman aus Dresden mit Bezug auf Uebergang des Besitzes* Vorakt: Nachakt:

Zur Zahl vom 19 Datum der Erledigung: *4/11 1917*

M. J. K. return to Montedepartment (TV-6)

Zur Exakta gelangt am 19 Zur Registratur gelangt am 19

Beauftragter: *M. J. K.* Stützer:

Kollisionsart: *Ord. no. 3 Blg.*

Expeditoren: *M. J. K.*

Leg. Vorkrieglich ist der Appellationsinstanz zu senden.

Prilog br. 5: Upis zaštitnih polja na ime Dragutina Lermana i Sigmunda Rosenbergera od 9. XI. 1917.

Verzeichnis

der im Jahre 1917 angemeldeten Schutzfelder.

Nr.	Fläch. Zahl	Fläch. Anzahl von Schutzfeldern	Klasse	Bezirk	Anmerkung?
1	107-112	5/2	Waldparzelle	Metze	
2	107-114	5/2	Waldparzelle	Metze	
3	107-120	7/2	Waldparzelle	Metze	
4	107-121	7/2	Waldparzelle	Metze	
5	107-122	7/2	Waldparzelle	Metze	
6	107-123	7/2	Waldparzelle	Metze	
7	107-124	7/2	Waldparzelle	Metze	
8	107-125	7/2	Waldparzelle	Metze	
9	107-126	7/2	Waldparzelle	Metze	
10	107-127	7/2	Waldparzelle	Metze	
11	107-128	7/2	Waldparzelle	Metze	
12	107-129	7/2	Waldparzelle	Metze	
13	107-130	7/2	Waldparzelle	Metze	
14	107-131	7/2	Waldparzelle	Metze	
15	107-132	7/2	Waldparzelle	Metze	
16	107-133	7/2	Waldparzelle	Metze	
17	107-134	7/2	Waldparzelle	Metze	
18	107-135	7/2	Waldparzelle	Metze	
19	107-136	7/2	Waldparzelle	Metze	
20	107-137	7/2	Waldparzelle	Metze	
21	107-138	7/2	Waldparzelle	Metze	
22	107-139	7/2	Waldparzelle	Metze	
23	107-140	7/2	Waldparzelle	Metze	
24	107-141	7/2	Waldparzelle	Metze	
25	107-142	7/2	Waldparzelle	Metze	
26	107-143	7/2	Waldparzelle	Metze	
27	107-144	7/2	Waldparzelle	Metze	
28	107-145	7/2	Waldparzelle	Metze	
29	107-146	7/2	Waldparzelle	Metze	
30	107-147	7/2	Waldparzelle	Metze	
31	107-148	7/2	Waldparzelle	Metze	
32	107-149	7/2	Waldparzelle	Metze	
33	107-150	7/2	Waldparzelle	Metze	
34	107-151	7/2	Waldparzelle	Metze	
35	107-152	7/2	Waldparzelle	Metze	
36	107-153	7/2	Waldparzelle	Metze	
37	107-154	7/2	Waldparzelle	Metze	
38	107-155	7/2	Waldparzelle	Metze	
39	107-156	7/2	Waldparzelle	Metze	
40	107-157	7/2	Waldparzelle	Metze	
41	107-158	7/2	Waldparzelle	Metze	
42	107-159	7/2	Waldparzelle	Metze	
43	107-160	7/2	Waldparzelle	Metze	
44	107-161	7/2	Waldparzelle	Metze	
45	107-162	7/2	Waldparzelle	Metze	
46	107-163	7/2	Waldparzelle	Metze	
47	107-164	7/2	Waldparzelle	Metze	
48	107-165	7/2	Waldparzelle	Metze	
49	107-166	7/2	Waldparzelle	Metze	
50	107-167	7/2	Waldparzelle	Metze	
51	107-168	7/2	Waldparzelle	Metze	
52	107-169	7/2	Waldparzelle	Metze	
53	107-170	7/2	Waldparzelle	Metze	
54	107-171	7/2	Waldparzelle	Metze	
55	107-172	7/2	Waldparzelle	Metze	
56	107-173	7/2	Waldparzelle	Metze	
57	107-174	7/2	Waldparzelle	Metze	
58	107-175	7/2	Waldparzelle	Metze	
59	107-176	7/2	Waldparzelle	Metze	
60	107-177	7/2	Waldparzelle	Metze	
61	107-178	7/2	Waldparzelle	Metze	
62	107-179	7/2	Waldparzelle	Metze	
63	107-180	7/2	Waldparzelle	Metze	
64	107-181	7/2	Waldparzelle	Metze	
65	107-182	7/2	Waldparzelle	Metze	
66	107-183	7/2	Waldparzelle	Metze	
67	107-184	7/2	Waldparzelle	Metze	
68	107-185	7/2	Waldparzelle	Metze	
69	107-186	7/2	Waldparzelle	Metze	
70	107-187	7/2	Waldparzelle	Metze	
71	107-188	7/2	Waldparzelle	Metze	
72	107-189	7/2	Waldparzelle	Metze	
73	107-190	7/2	Waldparzelle	Metze	
74	107-191	7/2	Waldparzelle	Metze	
75	107-192	7/2	Waldparzelle	Metze	
76	107-193	7/2	Waldparzelle	Metze	
77	107-194	7/2	Waldparzelle	Metze	
78	107-195	7/2	Waldparzelle	Metze	
79	107-196	7/2	Waldparzelle	Metze	
80	107-197	7/2	Waldparzelle	Metze	
81	107-198	7/2	Waldparzelle	Metze	
82	107-199	7/2	Waldparzelle	Metze	
83	107-200	7/2	Waldparzelle	Metze	

Prilog br. 6: Popis zaštitnih polja odobrenih tijekom 1917. godine

Aktenverzeichnis .

Zahl des Originals in Landsregierung Archiv	Zahl des Originals in Landsregierung Archiv	Zahl des Originals in Landsregierung Archiv	Zahl des Originals in Landsregierung Archiv
131-132 ✓	131-132	131-132	1
133	133	133	1
134-135 ✓	134-135	134-135	1
136-137 ✓	136-137	136-137	1
138	138	138	1
139-140 ✓	139-140	139-140	1
141	141	141	1
142-143 ✓	142-143	142-143	1
144	144	144	1
145	145	145	1
146	146	146	1
147-148 ✓	147-148	147-148	1
149	149	149	1
150	150	150	1
151-152 ✓	151-152	151-152	1
153	153	153	1
154-155 ✓	154-155	154-155	1
156	156	156	1
157-158 ✓	157-158	157-158	1
159	159	159	1
160	160	160	1
161-162 ✓	161-162	161-162	1
163	163	163	1
164-165 ✓	164-165	164-165	1
166	166	166	1
167-168 ✓	167-168	167-168	1
169	169	169	1
170	170	170	1
171	171	171	1
172	172	172	1
173	173	173	1
174	174	174	1
175	175	175	1
176	176	176	1
177	177	177	1
178	178	178	1
179	179	179	1
180	180	180	1
181	181	181	1
182	182	182	1
183	183	183	1
184	184	184	1
185	185	185	1
186	186	186	1
187	187	187	1
188	188	188	1
189	189	189	1
190	190	190	1
191	191	191	1
192	192	192	1
193	193	193	1
194	194	194	1
195	195	195	1
196	196	196	1
197	197	197	1
198	198	198	1
199	199	199	1
200	200	200	1

Prilog br. 7: Popis zaštitnih polja u okružju Mostara odobrenih 1917. godine

190509

Landesregierung für Bosnien und die Herzegovina. A Chiffre:

N^{ro}. 59726 1918 Skartierungsjahr 19

Behörde: Militärkommando Kotori Frist 19.

Zahl 26.02/18 vom 1.1. 1918 miterledigt:

Betreff: Schutzpolizeiordnung Vorakten: Nachakt:

vom der Dragutin Lerman und Sigmund Rosenberger 201910/18. L.L.

Zur Zahl vom 19 Datum der Erledigung 17/1 1918

a. e. vid.

vid.

vid. M.G. Berg

vid.

Prilog br. 8: Upis zaštitnih polja na ime Dragutina Lermana i Sigmunda Rosenbergera od 17. I. 1918.

Berghauptmannschaft für Bosnien und die Hercegovina.

N ^o 1027-1036	1918	Skartierungsjahr
Behörde:		Mitglied:
Zahl vom 191		Verakt: Nachakt:
Betreff: Schutzfeldanmeldung des Dragutin Lerman aus Kresevo.		
Zur Zahl vom 191		Frist 191
Sarajevo, 11. II. 1918		Kanzlei) in fortgesetzter Schreibweise!
Videat:		An
		die Landesregierung IV Bezugs-
		in S A R A J E V O .
		Die beiliegende Schutzfeldanmeldung des Dragutin Lerman aus Kresevo wird zur Aufbehaltung so wie vor dem der Landesregierung von II. Aug. 1918, Zahl 807a/Presd. an Vorlage gebracht.
		W. J. P. J.
Chiffre	Mand.	
1027-1036	1918	
	Koll. Exp.	

Beilagen: 1. Schutzfeldanmeldung des Dragutin Lerman aus Kresevo vom 15. II. 1918.

*) In entsprechenden Fälle kommt dieser Vermerk zu stehen.

Rudarskihi Obitelj A. Kain, Sarajevo, 1918.

Prilog br. 9: Upis zaštitnih polja na ime Dragutina Lermana od 15. II. 1918.

MilKmdo. Mostar.
 M. A. Nr. 11020/Techn.
 Schutzfeldanmeldung.

Landesregierung f. B. u. d. H. SARAJEVO. *M. J. P.*

Auf Zuschrift Nr. 37525/IV. vom 16. April 1. J. wird bekanntgegeben, dass gegen die durch Dragutin Lerman aus Kresevo angemeldeten 10 Schutzfelder Nr. 1027 bis inkl. 1036, welche in der Gemeinde Blizanci, Bez. Mostar, gelegen sind, aus mil. Rücksichten solange kein Anstand obwaltet, bis der Betrieb dieser Schutzfelder nicht in Angriff genommen werden wird. -

Es wolle daher jede beabsichtigte Schurfarbeit dieser Schutzfelder vor Inangriffnahme behufs Festsetzung der zur Wahrung mil. Interessen event. erforderlichen Vorbehalte dem MilKmdo. bzw. im Frieden dem 16. Korpskmdo. zur Kenntnis gebracht werden, wie dies unter hstl. M. A. Nr. 11018/Techn. von 1918 hervorgehoben wurde. -

1 Blg. 13. V. 1918.

Smekal/jmc

Prilog br. 10: Odgovor Rudarskoga satništva mostarskom poduzeću MilK mdo u sporu protiv Dragutina Lermana, 13. V. 1918.

Rudarsko satništvo za osam i Hercegovinu.
 Broj: 2307/1 Sarajevo, dne 17. augusta 1910.

S. Lerman

Gosp.
 Dragutin Lerman
 Kriševo.

Rješavajući Vašu molbu od 14. juna 1917 šalje
 Vam se priloženo a dozvola zaštitnih polja s priručnikom, da
 imate za ova zaštitna polja počevši od 1. oktobra 1918
 četvrtgodišnju pristojbu od 18.-K kroz poštarsku štedionicu
 ili izravno na Ceračinu zemaljske vlade broj 101 uplaćivati.
 Ujmeno Vam se kaže do znanja, da ako u dotičnom
 predjelu postoje event. starija zaštitna polja, da imate u
 skladu s 41. Rudarskog zakona postojuću stariju prava poštova-
 ti.

Rudarski satnik:
 S. Nuz

*Često je Lerman pomislio
 nije mu se moglo dostaviti
 rješenje.
 14. VI. 1918.*

123399

Ch. die Ldlige
 in Hauptmannschaft für Bosnien und
 Herzegowina
 Sarajevo

Zur ersucht Gefertigter unterzeichnet am Vor
 zeichens des 8. Kreisbureaus (im Stadtplatz a
 200 No.) mit der Bitte um die Festlegung
 derselben.

Kriševo, den 14. Juni 1917

185318

Prof. Lerman

Hauptmannschaft
 im Stadtplatz
 200-1578 Bulet

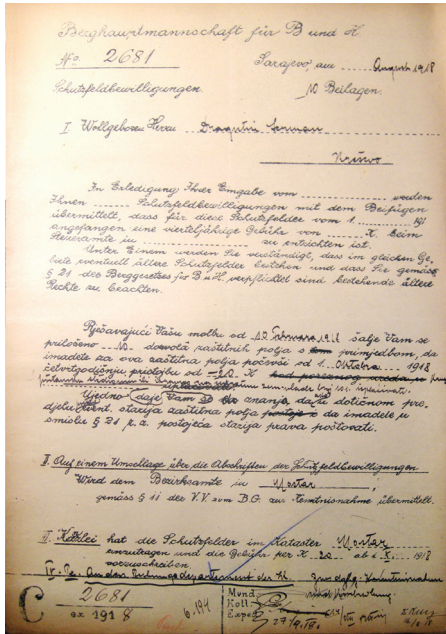
Ubr. 123399

Zeitraum	Art	Werte	in	Ubr.
1911	Δ 1913	nach Note 10.90	in der Rechnung um 0.4.	2525.40
"	1912	Δ 1913	" " " " " " " " " "	3700.40
"	1913	Δ 1913	" " " " " " " " " "	4975.00
"	1914	Δ 1913	" " " " " " " " " "	3325.00
"	1915	Δ 1913	" " " " " " " " " "	4450.00
"	1916	Δ 1913	" " " " " " " " " "	5775.40
"	1917	Δ 1913	" " " " " " " " " "	4600.40
1918	Δ 1913	" " " " " " " " " "	0.4.	5525.40

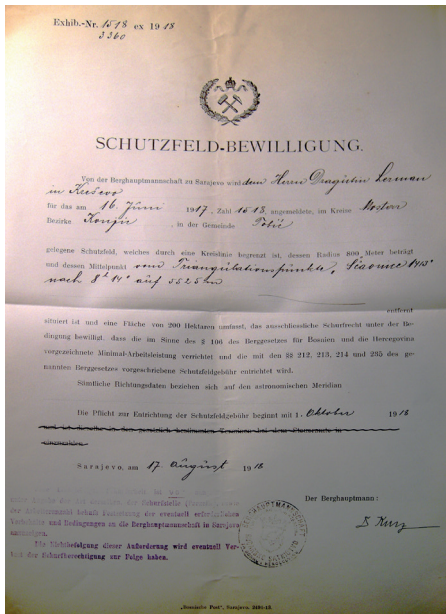
Kriševo, 14. Juni 1917

Prof. Lerman

Prilog br. 11: Rješenje Rudarskoga satništva za osam zaštitnih polja u Tuho-
 biću izdano 17. VIII. 1918., više od dva mjeseca nakon njegove smrti; molbu
 je Lerman, s detaljnim podacima, podnio 14. VI. 1917.

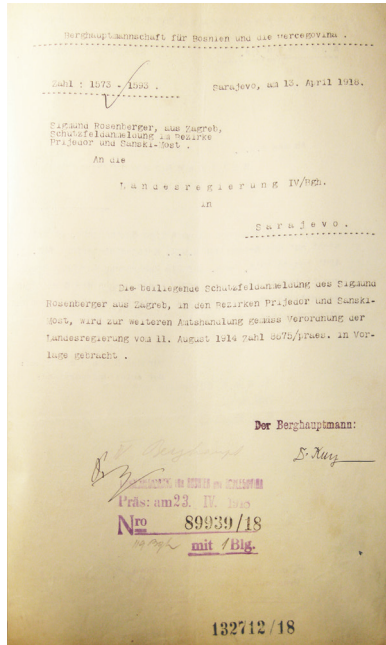

Prilog br. 12: Jedan od odgovora Rudarskoga satništva Dragutinu Lermanu na njegovu molbu za izdavanje dozvola za zaštitna polja (kolovoz 1918. godine)

Prilog br. 13: Odobrenje Dragutinu Lermanu za zaštitna polja u Tuhobiću od 17. VIII. 1918.

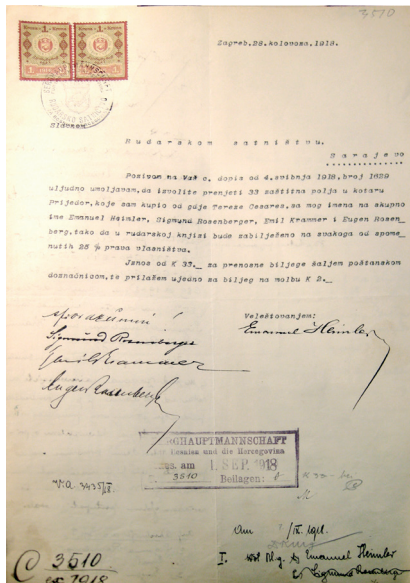
Milo Jukić – Dragutin Lerman u Hercegovini

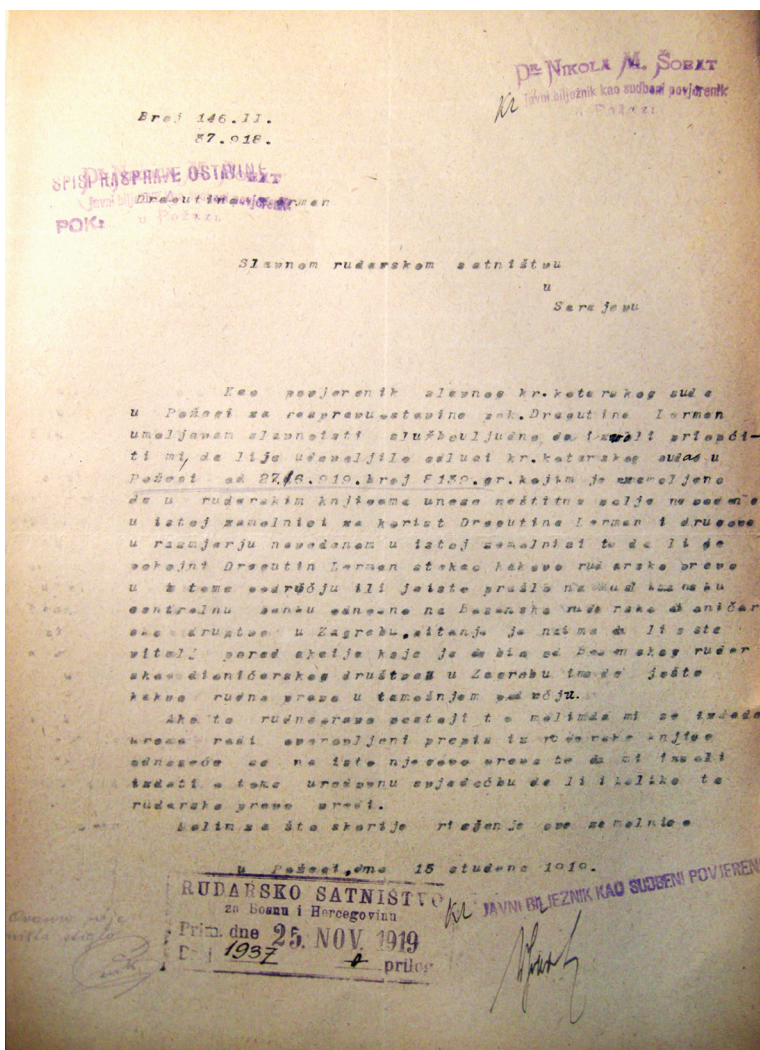
STAVNO BODROVANJE, SARAJEVO, 13. April, 1918.
 Z A B R K B
 Ocjena ulica 20
 Lobliska
 Sarajevo.
 Der angebenste befestigte nicht nachbenannte 21 Hektar
 Schutzfelder von je 800 m Radius und 200 m Breite an und bisseht im
 deren Beaufichtigung.
 Die hierfür anfallende Berggebühren per K 42, folget
 mit gleicher Post.

Nr.	Nac.	Kommune	mal		mal	
			2	4	2	4
1	1573	Gajinci Dugo	18	44.00	24	12.00
2	6	Prnjavor	18	38.00	24	3.00
3	7	Rakelice	18	2.00	24	8.00
4	6	Prnjavor	18	4.00	12	8.00
5	7	Rakelice	18	5.00	12	8.00
6	8	Prnjavor	18	38.00	12	8.00
7	8	Prnjavor	18	38.00	12	8.00
8	1580	Prnjavor	18	34.00	12	19.00
9	1	Prnjavor	18	12.00	12	19.00
10	2	Prnjavor	12	3.00	6	3.00
11	3	Prnjavor	12	19.00	6	3.00
12	4	Prnjavor	12	3.00	6	12.00
13	5	Prnjavor	12	4.00	6	22.00
14	6	Prnjavor	12	4.00	6	22.00
15	7	Prnjavor	12	4.00	6	22.00
16	8	Prnjavor	12	32.00	6	34.00
17	9	Prnjavor	12	50.00	6	38.00
18	1590	Prnjavor	12	38.00	6	47.00
19	1	Prnjavor	12	45.00	6	41.00
20	2	Prnjavor	12	5.00	6	4.00
21	1593	Prnjavor	12	24.00	6	44.00

89939/18
 Sigmund Rosenberger
 Sarajevo ulica 26
 132712/18

Prilog br. 14: Popis zaštitnih polja Sigmunda Rosenbergera u kotarima Prijedor, Sanski Most i Prnjavor te, s drugim osobama, u kotaru Prijedor

Prilog br. 15: Kraljevski javni bilježnik iz Požege dr. Nikola M. Šobat traži od Rudarskoga satništva podatke o zaštitnim poljima Dragutina Lermana (15. XI. 1919.)

Berghauptmannschaft für Bosnien und die Hercegovina.

N ^o <u>1937</u> 1919.	Skartierungsjahr
Behörde:	Mitglied:
Zahl vom 191	Vorakt: Nachakt:
Betreff: <u>Dragutin Lerman, Hercegovina</u>	
^{4. 6.} Zahl <u>37.9.19</u> vom <u>15.11.</u> 1919.	Frist 191
Sarajevo, 191	Kanzlein in fortgesetzter Schreibweise!
Videat:	Am <u>1. u. jop.</u>
	<u>M. Jukić</u> M. Satništvo
	br. javni bilježnik u Požezi
	Požega
	<i>Priloga</i>
	Priloga su izvorni zapisnik i izvješće od, da ovamo nije poznata osoba br. kartažer nije u Požezi. Jaki odnositi Dragutin Lermana. Da se nije nikada pojavio u Požezi Lerman pripadao je u Požezi. Priloga su izvorni zapisnik i izvješće od, da ovamo nije poznata osoba br. kartažer nije u Požezi. Jaki odnositi Dragutin Lermana. Da se nije nikada pojavio u Požezi Lerman pripadao je u Požezi.
Chiffre <u>1937</u> ex 1919	Mund: Koll. Exp. <u>1919</u>

* in entgegengezetzt Falle kann der Vorakt zu stehen.

u subarabji krajici dol sklanjaj kao polovinski
nisi - krajicu je ovamo nije obila nikadom krajicu
U ovomistom kartažu zastiti polje od kartažer
na imo Dragutin Lermana 48 zastiti polje
u muharstom kartažu i 8 zastiti polje u kartažer
kartažu. Oni boga propisaj Dragutin Lerman
u zajednici sa Ljigom i kartažerom i kartažer
kartažu u muharstom 58, kartažer 18 i Ljigom 3
zastiti polje. Medovom propisaj sa ovakom obramo
propisaj i kartaža mogu u kartažu i kartažu i kartažu
i kartaže kartaže kartaže.

1919

Prilog br. 16: Odgovor Rudarskoga satništva na traženje kra-
ljevsjog javnog bilježnika iz Požege o zaštitnim poljima na ime
Dragutina Lermana od 15. XI. 1919.

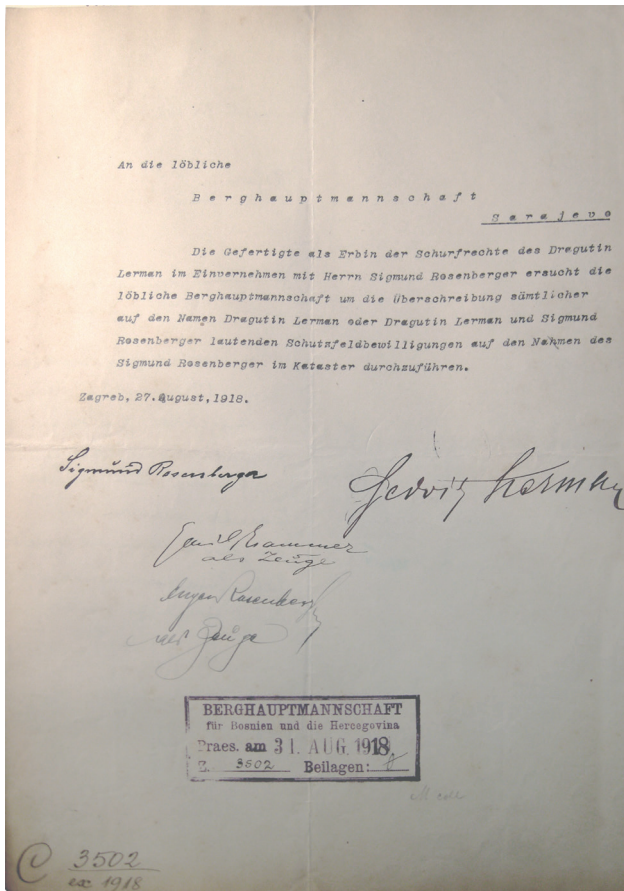

Koz. broj	Središte zaštit. polja udaljeno je od				P o l o ž a j		
	triangularne točke	prama	na	prama	Općina	Kotar	
		na	m	na			m
		Posjednik : Dragutin Lerman .					
1381/E	sigurno točka 479	24 ^m	—	—	Novi biog	Šibovci	
1382/E	*	24 ^m	2500	—	*	*	
1383/E	*	25 ^m	2500	—	*	*	
1384/E	*	25 ^m	2500	—	*	*	
1385/E	*	25 ^m	2500	—	*	*	
1386/E	*	25 ^m	2500	—	*	*	
1387/E	*	25 ^m	2500	—	*	*	
1388/E	*	25 ^m	2500	—	*	*	
1389/E	*	25 ^m	2500	—	*	*	
1390/E	*	25 ^m	2500	—	*	*	
1391/E	*	25 ^m	2500	—	*	*	
1392/E	*	25 ^m	2500	—	*	*	
1393/E	*	25 ^m	2500	—	*	*	
1394/E	*	25 ^m	2500	—	*	*	
1395/E	*	25 ^m	2500	—	*	*	
1396/E	*	25 ^m	2500	—	*	*	
1397/E	*	25 ^m	2500	—	*	*	
1398/E	*	25 ^m	2500	—	*	*	
1399/E	*	25 ^m	2500	—	*	*	
1400/E	*	25 ^m	2500	—	*	*	

Prilog br. 17: Prva stranica popisa zaštitnih polja Dragutina Lermana

1401/E	*	25 ^m	2500	—	*	*
1402/E	*	25 ^m	2500	—	*	*
1403/E	*	25 ^m	2500	—	*	*
1404/E	*	25 ^m	2500	—	*	*
1405/E	*	25 ^m	2500	—	*	*
1406/E	*	25 ^m	2500	—	*	*
1407/E	*	25 ^m	2500	—	*	*
1408/E	*	25 ^m	2500	—	*	*
1409/E	*	25 ^m	2500	—	*	*
1410/E	*	25 ^m	2500	—	*	*
1411/E	*	25 ^m	2500	—	*	*
1412/E	sigurno točka 508	25 ^m	—	—	Šibovci	Šibovci
1413/E	*	25 ^m	2500	—	*	*
1414/E	*	25 ^m	2500	—	*	*
1415/E	*	25 ^m	2500	25 ^m	2500	*
1416/E	*	25 ^m	2500	25 ^m	2500	*
1417/E	*	25 ^m	2500	—	*	*
1418/E	*	25 ^m	2500	25 ^m	2500	*
1419/E	*	25 ^m	2500	—	*	*
1420/E	*	25 ^m	2500	—	*	*
1421/E	*	25 ^m	2500	—	*	*
1422/E	sigurno točka 503	25 ^m	—	—	Šibovci	Šibovci
1423/E	*	25 ^m	2500	—	*	*
1424/E	*	25 ^m	2500	—	*	*
1425/E	*	25 ^m	2500	—	*	*
1426/E	*	25 ^m	2500	25 ^m	2500	*
1427/E	*	25 ^m	2500	25 ^m	2500	*
1428/E	*	25 ^m	2500	—	*	*
1429/E	*	25 ^m	2500	—	*	*

Prilog br. 18: Prva stranica popisa zajedničkih zaštitnih polja Dragutina Lermana i Sigmunda Rosenberga

Prilog br. 19: Lermanova supruga Hedviga je nakon muževljeve smrti prava proistekla iz nasljedstva vezanog za zaštitna polja prenijela na Sigmunda Rosenbergera